

Олена Шевцова

УДК 159.923.2:373.12

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ФАКТОРІВ ЯК ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглядається проблема впливу особистісних факторів на розвиток професійної Я-концепції вчителів, котрі працюють в умовах традиційної або інноваційної педагогічної діяльності, на основі емпіричних даних. В контексті проблеми особистісно-професійного розвитку вчителів, у статті висвітлено такі особистісні фактори, що мають вплив на рівень розвитку професійної Я-концепції вчителів загальноосвітньої школи, як особистісна зрілість, мотивація досягнення, почуття громадянського обов'язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, відповідальність за власне здоров'я, відповідальність за сімейні взаємовідносини тощо. Простежено специфіку впливу особистісних чинників на розвиток професійної Я-концепції вчителів у залежності від характеру (традиційного або інноваційного) їх професійної діяльності. Доведено статистично значущі відмінності у залежності від характеру (традиційний або інноваційний) педагогічної діяльності між рівнем розвитку професійної Я-концепції вчителів загальноосвітньої школи й особистісними факторами. Відображено, що особистісні фактори є суттєвими чинниками впливу на розвиток професійної Я-концепції вчителів загальноосвітніх навчальних закладів як результату їх професійної самосвідомості.

Ключові слова: професійна Я-концепція, вчителі, інноваційна педагогічна діяльність, традиційна педагогічна діяльність, особистісні фактори.

Постановка проблеми. Розповсюдження педагогічних інновацій ставить численні проблемні питання перед науковцями та практиками щодо всебічної та ґрунтовної психолого-педагогічної експертизи та супроводу означених процесів в освітньому просторі України. На сучасному етапі розвитку теорії та практики педагогічної інноватики особливої актуальності набувають дослідження якісних характеристик суб'єктів інноваційного процесу, які до нього включені. Вплив учителя як суб'єкта професійної діяльності, зокрема його особистісного компоненту, на успішність впровадження інноваційних педагогічних моделей та на результативність їх опрацювання, на думку багатьох науковців (І. Бех, Л. Даниленко, І. Дичківська, М. Кларин, О. Пехота, О. Попова, Л. Подимова, А. Пригожий, В. Слэст'онш, А.Хуторський й ін.), є вирішальний [3-6]. В цьому контексті особливого значення набуває проблема взаємовпливу власної інноваційної педагогічної діяльності та особистісної складової професійного розвитку вчителя з огляду на ефективність впровадження та опрацювання освітніх інновацій. Відтак, проблема дослідження особистісних факторів як чинників професійного розвитку вчителів, наслідком якого є їхня професійна Я-концепція, набуває сучасного теоретичного й практичного значення та потребує експериментального вирішення.

Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу впливу особистісних факторів на розвиток професійної Я-концепції вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, котрі працюють в умовах традиційної або інноваційної педагогічної діяльності, на основі емпіричних даних.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо більш детально особливості впливу особистісних факторів як чинників розвитку професійної Я-концепції вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, працюючих за різних умов педагогічної діяльності. За нашим припущенням, в умовах інноваційної діяльності можуть змінюватись як тенденції особистісного розвитку вчителів, так і характер зв'язку окремих напрямів особистісного розвитку з професійною Я-концепцією. Наголосимо, що в наслідку теоретичного аналізу проблеми особистісно-професійного розвитку вчителів [1; 2; 7] визначено такі особистісні фактори, що гіпотетично можуть мати вплив на рівень розвитку професійної Я-концепції вчителів загальноосвітньої школи: особистісна зрілість, мотивація досягнення, почуття громадянського обов'язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, відповідальність за власне здоров'я, відповідальність за сімейні взаємовідносини. Розглянемо специфіку впливу особистісних факторів на розвиток професійної Я-концепції вчителів, котрі працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності та в умовах інноваційної педагогічної діяльності.

Вибірку емпіричного дослідження склали вчителі загальноосвітніх навчальних закладів (196 осіб), з них: 112 - вчителі, що працюють за традиційних умов, та 84 - вчителі, що опрацьовують інноваційні освітні моделі.

Особистісні фактори досліджувалися за допомогою окремих шкал опитувальника особистісної зрілості Ю. Гільбуха і методики діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера у модифікації Є. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткінда. Діагностичний комплекс розвитку професійної Я-концепції вчителів включав у себе: модифікований варіант інтерперсональної методики Т. Лірі (Л. Собчик); методику для дослідження рівня самооцінки С. Будассі; методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (модифікація Є. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткінда); опитувальник самоставлення В. Сталіна, С. Пантїлєєва; тест «Готовність до саморозвитку» В. Павлова; опитувальник особистісної зрілості Ю. Гільбуха.

Далі проаналізуємо вплив на професійну Я-концепцію вчителів певних особистісних факторів у залежності від характеру (традиційний або інноваційний) педагогічної діяльності. Нагально результати аналізу розвиненості особистісних факторів (почуття громадянського обов'язку, мотивація досягнення, здатність до психологічної близькості з іншими, особистісна зрілість та життєва установка) у вчителів, які працюють в умовах традиційної діяльності, відображені на рис. 1, й у вчителів, які опрацьовують інноваційні педагогічні моделі, представлені на рис. 2.

Як бачимо, серед вчителів, котрі працюють в умовах традиційної діяльності, досить велика частка тих, у кого особистісна зрілість (57,1 %), громадянський обов'язок (50,9 %), здатність до психологічної близькості (69,6 %) знаходяться на низькому рівні розвитку. Низький рівень розвитку за показниками: психологічної близькості, життєвої установки, громадянського обов'язку й особистісної зрілості спостерігається і у вчителів, котрі включені в опрацювання інноваційних моделей (рис. 2), і складає 56,6 %, 44,6 %, 31,3 % та 30,1 % відповідно. Порівняльний аналіз доводить, що низький рівень розвитку означених факторів впливу на професійну Я-концепцію представлений у більшій кількості вчителів, котрі працюють в умовах традиційної діяльності, аніж у тих, хто працює в умовах інноваційної діяльності.

Проте дозволимо собі протилежне твердження, а саме, що кількість вчителів з високим рівнем розвитку особистісних факторів впливу на професійну Я-концепцію, котрі опрацьовують інноваційні педагогічні моделі, суттєво перевищує відповідну

кількість вчителів, працюючих в умовах традиційної діяльності. Так, зокрема, особистісна зрілість на високому рівні розвитку присутня у 18,1 % респондентів-інноваторів проти лише 7,1 % опитаних вчителів, працюючих в традиційних умовах, а високий громадянський обов'язок - у 51,8 % проти 37,5 % відповідно.

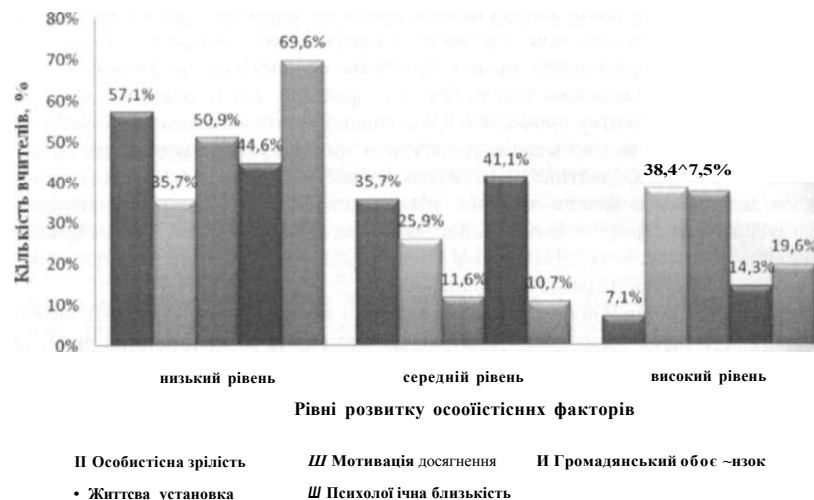

Рис. 1. Показники розвитку особистісних факторів у вчителів, які працюють за традиційних умов

Подальший якісний порівняльний аналіз емпіричних даних обох вибірок стосувався таких особистісних факторів впливу на професійну Я-концепцію, як відповідальність за власне здоров'я і відповідальність за сімейні взаємовідносини, що досліджувалися за відповідними шкалами інтернальності методики Дж. Роттера. Проведений аналіз надає змогу наголосити наступне: за шкалою інтернальності у сімейних взаємовідносинах (I) учителі, які опрацьовують інноваційні освітні моделі, демонструють РСК інтернального типу (5,8 стенів), що свідчить про взяття на себе відповідальності за події, котрі виникають у сімейному житті. Вчителям, II° працюють за традиційних умов, навпаки, за шкалою I, притаманний суб'єктивний контроль переважно екстернального типу (4,8 стенів), що говорить про міркування вважати не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, що з'являються у сім'ї.

За шкалою інтернальності у сфері здоров'я (I) показники вчителів обох груп співвідносяться з РСК екстернального типу, втім показник учителів-інноваторів (4,8) більш наближений до норми, ніж показник учителів, що працюють за традиційних умов педагогічної діяльності (3,7).

За такими факторами як особистісна зрілість ($p < 0,0001$), мотивація досягнення ($p = 0,003$; $p < 0,01$), громадянський обов'язок ($p < 0,01$), психологічна близькість ($p < 0,05$), відповідальність за власне здоров'я ($p < 0,001$), відповідальність за сімейні взаємовідносини ($p < 0,001$) з'ясовані відмінності на високих рівнях статистичної значущості в результаті аналізу за непараметричним критерієм Манна-Уїтні.

Рис. 2. Представленість розвитку особистісних факторів у вчителів, які працюють за інноваційних умов

Також за допомогою критерію незалежності χ^2 Пірсона виявлено на високому рівні значимості статистично достовірний взаємозв'язок між характером здійснюваної вчителем діяльності (інноваційний чи традиційний) та такими особистісними факторами впливу на професійну Я-концепцію, як особистісна зрілість ($p < 0,0001$), - мотивація досягнення ($p = 0,008$; $p < 0,01$), почуття громадянського обов'язку ($p = 0,024$; $p < 0,05$), відповідальність у сімейних стосунках ($p = 0,031$; $p < 0,05$), відповідальність стосовно здоров'я і хвороби ($p = 0,009$; $p < 0,01$). Отже, доведено, що вчителі-інноватори більше особистісно зрілі, з більш високорозвиненою мотивацією досягнення, з високим рівнем почуття громадянського обов'язку, більше відповідальні за перебіг значимих подій, як в окремих сферах особистісної життєдіяльності, таких як власні сім'я і здоров'я, так і у життєтворчості загалом.

Нижче наведемо детальний аналіз розвитку у вчителів-інноваторів особистісних факторів, що впливають на професійну Я-концепцію. Так, загальний розподіл за рівнем розвитку особистісної зрілості всієї вибірки вчителів-інноваторів відображається наступним чином: біля 18% вчителів засвідчили у себе наявний високий рівень особистісної зрілості, орієнтовно 52 % вчителів визнали середній рівень розвитку особистісної зрілості та приблизно 30 % продемонстрували низький рівень особистісної зрілості. Проте високий рівень мотивації досягнення зафіксовано у 48 % вчителів, що працюють в умовах інноваційної діяльності, орієнтовно у 36,5 % опитаних наявний середній рівень мотивації досягнення і лише у приблизно 15,5 % респондентів виявилася низька мотивація досягнення. Громадянський обов'язок на високому рівні розвитку зареєстровано у 52 % вчителів обох експериментальних груп: і зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років, і з інноваційним стажем більше 10 років. Втім середній рівень розвитку громадянського обов'язку позначився у 22,2 % вчителів зі стажем до 3-х років та у 14,3 % вчителів зі стажем більше 10 років, а низький рівень - у приблизно 26 % та у приблизно 34 % вчителів відповідно. Життєва установка відобразилася на високому рівні розвитку лише у 18,5 % вчителів-

інноваторів зі стажем до 3-х років та у 25% - зі стажем більше 10 років, на середньому рівні - у 33% і 32% відповідно, на низькому рівні проявилася у 48% респондентів з інноваційним стажем до 3-х років та у 43% опитаних з інноваційним стажем більше 10 років. За фактором здатності до психологічної близькості дані розподілилися наступним чином: у вчителів зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років зафіксовано високий рівень розвитку у 33,3% респондентів, середній рівень - у 25,9%, низький рівень - у 40,7%; у вчителів-інноватиків зі стажем більше 10 років: високий рівень - у 23,2% вчителів, середній рівень - у 12,5%, низький рівень - у 64,3% опитаних. Зважаючи на те, що за фактором здатності до психологічної близькості з іншими людьми доведена статистично значима різниця ($p < 0,01$) між досліджуваними групами вчителів та зворотній кореляційний зв'язок ($t = -0,239$; $r = -0,284$; $p < 0,01$), можемо наголосити: із підвищенням стажу інноваційної діяльності у вчителів загальноосвітньої школи збуває здатність до психологічної близькості з іншою людиною, що розкривається у зменшенні проявів таких особистісних якостей як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, менша потреба в духовній близькості з іншими людьми. Така тенденція розглядається нами як потенційно деструктивна.

В контексті дослідження проведено кореляційний аналіз за критерієм тау-В Кендалла (τ) особистісних факторів та рівня розвитку цілісної професійної Я-концепції вчителів, що працюють в умовах традиційної та інноваційної діяльності. Так, за результатами кореляційного рангового аналізу встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем розвитку професійної Я-концепції вчителів загальноосвітньої школи, що працюють за умов традиційної діяльності, та таким особистісним фактором, як відповідальність за сімейні взаємовідносини ($t = 0,315$; $p < 0,001$). Таким чином, обґрунтовано, що у вчителів, котрі працюють традиційно, з підвищенням рівня інтернальності у сімейних стосунках, зростає рівень розвитку професійної Я-концепції. У вчителів-інноваторів визначено статистично значущий кореляційний зв'язок між рівнем розвитку їхньої професійної Я-концепції та такими особистісними факторами: особистісна зрілість ($t = 0,242$; $p < 0,01$), мотивація досягнення ($t = 0,153$; $p < 0,05$), життєва установка ($t = 0,227$; $p < 0,01$). Отже, доведено, що у вчителів-інноваторів при зростанні кожного з таких особистісних факторів, як особистісна зрілість, мотивація досягнення, життєва установка, підвищується рівень розвитку професійної Я-концепції. При цьому, зауважимо, у вчителів, які працюють в традиційних умовах, зв'язків між рівнем їхньої професійної Я-концепції та такими особистісними факторами, як мотивація досягнення, особистісна зрілість, життєва установка, не встановлено.

Висновки. У вчителів загальноосвітньої школи, котрі працюють традиційно, з підвищенням рівня таких особистісних факторів як загальна інтернальність та інтернальність у сімейних стосунках, зростає рівень розвитку професійної Я-концепції. Проте, встановлено, що при зростанні кожного з таких особистісних факторів, як особистісна зрілість, мотивація досягнення, життєва установка, загальна інтернальність, підвищується рівень розвитку професійної Я-концепції вчителів, які працюють в умовах інноваційної педагогічної діяльності. Одночасно з тим, можемо стверджувати, що із підвищенням стажу інноваційної діяльності у вчителів загальноосвітньої школи збуває здатність до психологічної близькості з іншою людиною. Виявлені тенденції слід враховувати у роботі психологічної служби системи освіти в контексті психологічного супроводу професійної діяльності вчителів, залежно від традиційного або інноваційного характеру здійснюваної ними

педагогічної діяльності.

Література: 1 Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия : учеб. пос. / А. А. Бизяева. - Псков : ПГПИ им.С.М.Кирова. 2004; 2. Митина Г.М. Психологи труда и профессионального развития учителя : учеб. пособ. / Л. М. Митина. - М. Академия 2004; 3. Наукове та методичне забезпечення впровадження педагогічних інновацій зб-к наук праць. - Херсон: ЦНТЕІ, 1999; 4. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів / Шшласий. - Україна, 1998; 5 О » В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В.А.Сластенин, Л.С.Подымова. - М.: Магистр, 1997; 6. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: научное издание / А.В. Хуторской - М Изд во УНЦДО, 2005.; 7 Чеснокова И.И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И. И. Чеснокова // Проблемы психологии личности. - М. : Наука, 1982.

Елена Шевцова

К ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ ФАКТОРОВ КАК ПРИЧИН РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ Я-КОНЦЕПЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В статье рассматривается проблема влияния личностных факторов на развитие профессиональной Я-концепции учителей, которые работают в условиях традиционной или инновационной педагогической деятельности, на основе эмпирических данных. В контексте проблемы личностно-профессионального развития учителей, в статье рассмотрены такие личностные факторы, которые имеют влияние на уровень развития профессиональной Я-концепции учителей общеобразовательной школы, как личностная зрелость, мотивация достижения, чувство гражданского долга, жизненная установка, способность к психологической близости с другим человеком, ответственность за собственное здоровье, ответственность за семейные взаимоотношения. Прослежена специфика влияния личностных факторов на развитие профессиональной Я-концепции учителей в зависимости от характера (традиционного или инновационного) их профессиональной деятельности. Доказаны статистически значимые отличия в зависимости от характера (традиционный или инновационный) педагогической деятельности между уровнем развития профессиональной Я-концепции учителей общеобразовательной школы и личностными факторами. Отображено, что личностные факторы являются существенными причинами влияния на развитие профессиональной Я-концепции учителей общеобразовательных учебных заведений как результата их профессионального самосознания.

Ключевые слова: профессиональная Я-концепция, учителя, инновационная педагогическая деятельность, традиционная педагогическая деятельность, личностные факторы.